

СПІЛКУВАННЯ В СИСТЕМІ ЛЮДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

(Вступна стаття редакційної колегії)

Однією з атрибутивних властивостей людини як соціальної істоти постає спосіб існування, який полягає у складній суперечній єдності її індивідуального і суспільного буття. Ця єдність не тільки стає можливою, а й дозволяє успішно долати свою суперечливість завдяки участі індивіда у різних видах спільної з іншими людьми діяльності. Умовою ж її ефективної організації та здійснення стають узгодження і координація дій різних виконавців у формі їх взаємодії. Вона ж передбачає взаєморозуміння між виконавцями, яке досягається значною мірою завдяки такому важливому й потужному засобу, як спілкування.

Однак значення міжособистісного спілкування не обмежується лише цією функцією. Загальна структура спілкування як своєрідного складного феномену зосереджує у собі одну з істотних потреб людини та її життєвих цінностей. Оскільки спілкування постає також ще й дійовим засобом взаєморозуміння і взаємодії, воно допомагає людині у її самопрезентації та самоствердженні в соціумі. Воно ж виступає і потужним способом прискореного й системного пізнання об'єктивної реальності, насамперед в системі освіти.

Філософія спілкування являє собою надзвичайно цікаву і багатоаспектну галузь філософських знань, яка, до того ж, ще й лишається вкрай недостатньо дослідженою. Ось чому на шпальтах нашого журналу постійно з'являються публікації, присвячені філософському аналізу самій сутності міжособистісного спілкування та різних проблем, пов'язаних з ним, з його сутністю і сенсом, цілями і проявами, з особливостями його еволюції. Ми впевнені, що результати цього аналізу активно сприятимуть не тільки більш глибокому розумінню самого феномену спілкування, але й розв'язанню низки суто прикладних проблем. А це важливо, оскільки такі проблеми здійснюють безпосередній вплив на життя й діяльність людини і суспільства.

Шановні наші автори і читачі! Цей номер журналу у певному розумінні може вважатися ювілейним, десятим його випуском. Але ми менше всього схильні до пафосу та урочистостей. І згадуємо вказану обставину тільки для того, щоб підкреслити, що послідовна редакційна політика, спрямована на глибоке філософське осмислення феномену людського спілкування, абсолютно не перешкоджала і не перешкоджає появі серед матеріалів журналу

статей з інших проблем. Навіть тих, де наші позиції далеко не співпадають з позиціями їх авторів. Як прийнято у справжній філософській спільноті, ми щиро вітаємо плюралізм думок і поділяємо слова П.К. Фейєрабенда стосовно того, що єдиний принцип, який не перешкоджає прогресу, є принцип «припустимо все». Однак ми згодні і з тезою К. Поппера, що необмежена толерантність здатна призвести до її зникнення. Тому ми рішуче обмежуємо тематику матеріалів.

Обмеження стосуються ідей, що підтримують міжнаціональну ворожнечу і расизм, тероризм та екстремізм, культурну, мовну чи релігійну нетерпимість. Рішучо відсіч ми давали і даватимемо антиукраїнським поглядам, нехтуванню нашими цінностями, культурно-історичними традиціями та приниженню національної гідності. І навпаки, на підтримку редакційної колегії можуть розраховувати автори матеріалів, в яких феномен спілкування розглядається як інструмент міжкультурної комунікації, взаєморозуміння між людьми різних національностей, культур чи релігійних вірувань.

Добре відомо, що від цілей і характеру спілкування між людьми істотною мірою залежать взаємовідносини між ними, їхнє взаєморозуміння, а отже навіть і ефективність їхньої спільної діяльності. Сам же характер міжособистісного спілкування є проявом і водночас відображенням комунікативної компетенції співрозмовників. А сама ж ця компетенція являє собою надзвичайно складне біосоціальне утворення, в якому поєднуються як індивідуальні риси і якості особистості, отримані нею на генетичному рівні, й ментальні особливості тієї етнічної групи, до якої вона належить, так і результати її цілеспрямованого навчання і виховання, соціалізації та особистісного розвитку.

Надзвичайно складна й суперечлива природа людини як істоти водночас біологічної і соціальної, мислячої й культуротвірної зумовлює саму можливість її успішного існування й нормальної життєдіяльності лише у разі її взаємодії з іншими людьми в процесі здійснення спільної з ними діяльності. Не випадково С.Л. Франк підкреслював, що людина живе в суспільстві не тому, що так жити зручніше, а тому, що тільки у якості члена суспільства вона може відбутися як Людина, подібно до того, як листок може бути листком тільки цілого дерева.

Однак членство людини в суспільстві ще зовсім не означає її повної гармонії з цим суспільством у цілому і з тими чи іншими його представниками. Надзвичайно широкий спектр індивідуальних відмінностей, цілей, прагнень та інтересів різних людей зумовлює появу цілої множини складних взаємозв'язків і взаємовідносин між ними – від повної злагоди і щирих дружніх стосунків до гострих конфліктів та повного неприйняття одним одного.

В той же час сама необхідність участі у спільній діяльності вимагає від її учасників певного взаєморозуміння й узгодження цілей та інтересів. Крім таких механізмів цього узгодження, як право і мораль, звичаї і традиції, важливу роль відіграє звичайне міжособистісне спілкування. Навіть у тому разі, коли воно не приводить до такого узгодження, все ж завдяки спілкуванню відбувається певне з'ясування позицій співрозмовників. В результаті й складаються передумови для ефективного здійснення ними спільної діяльності та успішного виконання завдань, які перед ними поставило керівництво, а інколи й саме життя.

Тим більш, що життєва практика нерідко дає цікаві приклади, що в основі тих чи інших конфліктів і конфліктних ситуацій можуть бути не лише справді протилежні цілі, прагнення та інтереси різних сторін, але й хибно зрозумілі відмінності. У цих випадках вкрай важливими чинниками постають культура і вихованість учасників. Але вчинки і поведінка людини і навіть її слова далеко не завжди залежать від раціональних чинників. На них істотно може впливати ірраціональне, яке практично не контролюється людиною. Тому бажано, щоб в кожному колективі була спокійна поміркована людина, здатна примирити сторони конфлікту, сприяти порозумінню між ними. А порозуміння можливе лише за умови використання спілкування, взаємодії та спільної діяльності на благо всіх сторін потенційного конфлікту, який завдяки взаєморозумінню вдалося відвернути. Більш того, порозуміння найскоріше й досягається за допомогою спілкування.

Цілком очевидно, що на успішне виконання кожним працівником його виробничих завдань і функцій, передбачених самим сенсом і змістом спільної діяльності людей у складі колективу, істотно впливають міжособистісні відносини й характер спілкування та взаємодії, прийняті у цьому колективі. Саме від них залежить сама можливість досягнення

цілей цієї діяльності, яке виявляється практично неможливим без певної системи міжособистісних відносин, які поступово складаються як між виконавцями в процесі роботи, так і у їхніх взаємовідносинах з керівництвом. Тому для керівника вкрай важливо і добре знати працівників та їх індивідуальні особливості, і вміти спілкуватися з колективом, і володіти культурою спілкування як важливим складником його професійної управлінської культури.

Спілкування взагалі здатне допомагати у розв'язанні багатьох складних проблем. Тому його з повним правом слід вважати суто людським феноменом, оскільки, на відміну від всього іншого живого світу планети, спілкування має виконувати надзвичайно широкий спектр функцій. До того ж, воно може здійснюватися не тільки вербальними засобами, але й за допомогою інших знакових систем. Так, письмові повідомлення є достатньо поширеним способом людського спілкування. Навіть твори літератури і мистецтва можна вважати своєрідним проявом спілкування між автором і читачем чи глядачем, тільки таким спілкуванням, яке рознесене у часі та просторі. Адже знайомлячись з тим чи іншим твором, ми прагнемо взнати думки автора, які він відображає. Однією з переваг цього спілкування виступає відсутність самої можливості конфлікту.

Підвищити ефективність спілкування та сприяти досягненню плідної взаємодії між людьми допомагають не тільки освіченість і вихованість людини, а й її культура і духовність. Взагалі джерелами духовності виступають як соціально-психологічні особливості, тобто менталітет народу, представником якого є людина, так і її культура. Необхідно підкреслити, що духовність і культуру не обов'язково співвідносити з освіченістю. Хоча між цими чотирма поняттями існує складна система прямих і зворотних зв'язків, при чому самі зв'язки носять нелінійний характер.

Складність і динамічність цих зв'язків, як і самих феноменів духовності і культури, освіченості й вихованості та їхнього впливу на цілі, сенс і сутність міжособистісного спілкування і взаємодії людей у їх співжитті та спільній діяльності вимагають філософського аналізу і подальших наукових досліджень. Їх пізнання матиме істотне теоретичне значення, оскільки розуміння їх природи сприятиме цілеспрямованому коригуванню завдань освіти з виховання та особистісного розвитку людей і під-

вищенню ефективності їхньої взаємодії. Тут доречно згадати цікаву думку М. О. Бердяєва про те, що людина втратила силу пізнавати буття, втратила доступ до буття і з горя почала пізнавати пізнання. От нам і вважається, що сьогодні надзвичайно актуальною проблемою постає пізнання не тільки самого спілкування у його широкому контексті людської взаємодії, а й пізнання способів, методів і засобів самого процесу їх пізнання.

Основним інструментарієм людського спілкування виступає мова, яка є не просто розвиненою знаковою системою, а й характерним атрибутом кожного етносу, базовим підґрунтям і джерелом його культури, а водночас і одним з елементів цієї культури. Це створює широкі можливості мови, які дозволяють порозумітися навіть представникам різних мов і культур. Не випадково серед сучасних проблем філософії спілкування чільне місце посідають питання міжкультурної комунікації. Важлива і справді поліфункціональна роль мови є свідченням того, що вона здатна серйозно допомагати у встановленні відносин взаєморозуміння і плідної співпраці як між людьми, так і між народами.

Однак не слід і спрощувати значення мови, її можливості в практиці міжособистісного спілкування. Адже далеко не рідкими є й такі випадки, коли людина думає одне, говорить друге, а робить третє. Поширене й використання мови для свідомого й відвертого прагнення ввести в оману іншу людину чи групу людей, дезінформувати їх. Той, хто вдається до цього, використовує їх для якихось своїх цілей, і хоча тут може мати місце спільна праця, але плідною взаємодією її назвати не можна.

Існують й інші аспекти порушеної проблеми. Так, Х. Ортега-і-Гассет справедливо писав, що мова – одне з зусиль, здатне з найменшою приблизністю виявити те, що діється у нас в середині. Тільки і всього. Але ми звичайно не користуємося цими винятками. Навпаки, коли людина розкриває рота, вона робить це тому, що вірить, начебто може висловити все, що думає. На глибоке переконання філософа, це ілюзія. Мова не дає нам такої можливості. Вона передає, більш чи менш, частину того, що ми думаємо, і ставить нездоланий бар'єр перед рештою.

Ось чому так важливо оволодівати всім спектром засобів спілкування. Щоб очі співбесідника, вираз його обличчя, поза та інші не-

вербальні засоби давали нам можливість хоча б певною мірою збагнути те, що лишається за цим нездоланим бар'єром. Адже без цього дуже важко розраховувати на належне взаєморозуміння і взаємодію, а відтак і на успішне досягнення тих цілей, заради яких люди і вступають у цю взаємодію.

Сам феномен людської взаємодії також є достатньо складним. Він далеко не обмежується спільним виконанням певної діяльності, може охоплювати ті чи інші види сприяння однією людиною якійсь діяльності іншої людини. Можливі різновиди взаємодії лежать у площинах інформаційної, фінансової чи правової взаємодопомоги. І тут виявляється цікава можливість взаємодії, яка полягає в очікуванні винагороди (скоріш за все неправомірної) за надання цієї допомоги, що межує з корупційними проявами. Взагалі сучасне життя багате на колізії, які за своєю звичністю вимагають перегляду деяких основоположних норм буття, моралі, життєвих цінностей, справедливості, людяності тощо.

І в більшості випадків такі колізії тією чи іншою мірою виявляються пов'язаними з інтерсуб'єктною взаємодією. Характерно, що і сама ця взаємодія, і спілкування між її учасниками, яке сприяє чи перешкоджає її здійсненню, можуть нести як позитивний, так і негативний сенс. Це визначається мірою відповідності цілей і характеру взаємодії суспільним цінностям. Визначення ж самої міри цієї відповідності пов'язане не тільки зі спрямованістю взаємодії, спілкуванням та взаємовідносинами, але й морально-етичними оцінками, логікою діяльності та суто психологічними чинниками.

Все це свідчить про достатньо складну природу взаємодії, зумовлену як складністю самої людини та її екзистенційних характеристик, так і зіткненням в процесі взаємодії різних, а то і взагалі прямо протилежних цілей, прагнень та інтересів її учасників. І якщо не максимальна їх гармонізація, то принаймні певне узгодження, необхідне для здійснення цієї взаємодії, у більшості випадків успішно досягається в процесі спілкування та за його допомогою. Отже, само по собі спілкування вже виявляється потужним засобом здолання не тільки суперечностей між учасниками взаємодії, а й її внутрішніх суперечностей.

В той же час спілкування виступає ще й технологічним інструментом взаємодії, забезпечуючи координацію дій учасників, належну

їх послідовність, контроль, а в разі необхідності – й відповідну корекцію. Це дає вагомий підстави вважати спілкування не тільки важливим чинником людської взаємодії, а й одним з її невід'ємних компонентів. У цій якості міжособистісне спілкування має розглядатися в онтологічній, праксеологічній і телеологічній площинах як один з проявів активності суб'єкта діяльності, спрямованого на досягнення тих чи інших цілей. Оскільки ж саме спілкування завжди відбувається в процесі інтерсуб'єктного контакту, його власний онтологічний статус індивідуально-соціального утворення передбачає наявність у його структурі трьох складників, якими відповідно виступають комунікація, інтеракція і перцепція.

Інтеракція, характеризуючи спілкування як взаємодію партнерів, свідчить про ще одну цікаву особливість взаємозв'язку між спілкуванням та взаємодією. Вона полягає в тому, що, з одного боку, спілкування є невід'ємним атрибутом і важливим складником людської взаємодії, виконуючи низку необхідних для цієї взаємодії функцій. Але з іншого боку, взаємодія, у свою чергу, виявляється складником спілкування, і разом з комунікацією і перцепцією забезпечує його цілісність, його структурну і функціональну повноту. Такі складні і навіть дещо суперечливі взаємовідносини між взаємодією і спілкуванням означають, що вони взаємно проникають одне в одне, а отже існують в системній цілісності іншого феномену більш високого онтологічного рівня.

Його визначення уявляється цікавою філософською проблемою, вивчення якої здатне відкривати нові горизонти розуміння не просто спілкування або взаємодії, а їх взаємозв'язку і взаємозалежності в онтологічному просторі форм і видів людського буття та його індивідуально-соціальних смислів. Уявляється також, що в межах цього дослідження набуває сенсу потреба в поглибленому філософському аналізі феномену взаємодії, яка виступає важливим різновидом людської діяльності. Ми зі справжнім задоволенням вітали б початок дискусії з обговорення цих питань на шпальтах нашого журналу і запрошуємо всіх бажаючих взяти участь у цій дискусії. Можливо, відзначаючи ювілейний десятий випуск журналу, доцільно провести відповідний круглий стіл.

Ця проблема набуває сьогодні нового, дещо неочікуваного прикладного значення. Справа в тому, що важливою тенденцією роз-

витку людської взаємодії все більш відчутно стає поширення командного характеру діяльності. Для неї характерними рисами стають спільні цілі й цінності, розвинена корпоративна культура й високий рівень взаєморозуміння між членами команди. Переважною технологією діяльності стає проектний менеджмент. Все це об'єднує особливе утворення, так званий командний дух. Завдяки йому та притаманній команді специфічній філософії взаємодії істотно підвищується ефективність спільної діяльності. Спілкування в команді спрямоване на її згуртованість.

Слід зупинитися й на такому моменті. Стосовно сенсу і предмета філософії людського спілкування сьогодні ще не існує (та напевне, й не може існувати) єдиної думки. Одні й ті ж поняття різні філософи трактують по-різному. Крім того, сьогодні інтенсивно розвивається філософія спілкування як цілісна система філософських ідей і поглядів на сенс і сутність того цікавого, важливого і специфічного феномену, яким, власне, виступає спілкування. Набуває чіткості її відповідний понятійно-категоріальний апарат. Але водночас достатньо поширеним є і розуміння філософії спілкування як певної сукупності поглядів на спілкування, що слугують методологічною основою норм і правил комунікативної взаємодії. Необхідність їх дотримання диктується етикою і свідчить про рівень комунікативної культури людини.

Редакційна колегія журналу, виходячи з принципу плюралізму думок та поглядів, активно підтримує дослідження природи і сенсу (чи, скоріше, сенсів) спілкування з різних позицій. Ми впевнені, що це сприяє формуванню надійних передумов для можливості досягнення взаєморозуміння між людьми, а відтак і їхній плідній взаємодії при розв'язанні навіть будь-яких складних ситуацій.

Тому ми щиро сподіваємося на взаєморозуміння і активну взаємодію з нашими високоповажними читачами і авторським активом.

*В.Г. Кремень, голова координаційної ради,
С.О. Заветний, головний редактор журналу,
О.С. Пономарьов, відповідальний секретар
редакційної колегії.*